

AKADÉMIA KLASICKEJ EKONÓMIE 2010

Čnosti ako podmienka fungovania trhu

Úvod

Existencia a fungovanie voľného trhu je podmienené viacerými faktormi ako napríklad garanciou legitímneho súkromného vlastníctva, rešpektovanie primárneho rozhodovania jednotlivcov a sledovania ich vlastného záujmu s akceptáciou zodpovednosti a rizika, rešpektovanie rôznorodosti a spoločenskej kooperácie, atď. Ďalšou už menej zdôrazňovanou podmienkou fungovania trhu sú čnosti a ich nositelia – čnostní ľudia. Dovolím si tvrdiť, že táto podmienka je nutná, že bez nej trh nedokáže existovať. Prítomnosť čností v trhovej ekonomike umožňuje fungovanie trhu ako takého a zároveň sa so zastúpením čnostných ľudí zvyšuje bohatstvo celej spoločnosti. Intuitívne, dvaja čnostní ľudia, ktorí uzatvorili kontrakt, majú menšie transakčné náklady. To znamená, že nepotrebujú časť svojho zisku míňať na právne služby z dôvodu porušenia kontraktu. Túto časť zisku môžu ďalej investovať do svojej spoločnosti a tak nakúpiť nové stroje, rozšíriť výrobu a prijať nových zamestnancov. Alebo si môžu kúpiť nové topánky a knihu. Naopak ich nečnostným správaním prichádzajú spoločnosti o odbyt nových strojov, ľudia o prácu, obuvníci o zákazku a spisovatelia o príjem. Niektorí môžu namietat' v zmysle Mandevillovej bájky o včelách, že v prípade čnostného správania prídu o prácu právnici, sudcovia a možno aj exekútori. Aj tejto námietke sa budem vo svojej eseji venovať. Najprv sa zameriam na význam slova čnosť. Ďalej sa chcem venovať významu čností a čnostného správania pre fungovanie trhu a tiež dôsledkom absencie čností v spoločnosti.

Čo je čnosť a čo znamená byť čnostným?

Pojem čnosť existoval už v starovekom Grécku¹ v časoch Homéra. Čnosť bola vnímaná ako vlastnosť nadobudnutá cvikom alebo učením. Pod pojmom čnosť rozumeli bezúhonnosť, bezchybnosť, čistotu. Rimania mali pre čnosť názov „virtus“² a chápali ju ako silu, ktorá dáva človeku schopnosť konať mravne.

Čnosti v antike spočívali v skutkoch a mali napomáhať očisťovaniu duše. Sokrates považoval uskutočňovanie čností za zdroj šťastia, ktorý sa nenachádza v ničom pomimuteľnom. Platón definuje štyri základné čnosti³: múdrosť alebo prezieravosť v sledovaní cieľov a výbere správnych prostriedkov pre ich dosiahnutie, udatnosť, ktorá opovrhne všetkým nebezpečným v snahe o to, čo je ctihodné a šľachetné, miernosť, ktorú definuje aj ako triezvosť a ovládanie mysle. Nad nimi stojí posledná základná čnosť spravodlivosti, ktorá v sebe zahrňuje dokonalosť všetkých čností.⁴ Aristoteles vníma čnosti ako stred medzi dvoma oproti sebe stojacimi nečnosťami.⁵ Čnosť je preňho zvyk alebo vlastnosť osoby, ktorá sa stala jej bežným stavom mysle. Čnosť robí dobrým toho, kto ju vlastní a tiež jeho dielo.

Morálne učenie antiky sa dá ďalej rozdeliť na dve konkurenčné filozofické školy, stoikov a hedonistov, ktorých spor spočíva v odpovedi na otázku, či sa oplatí konať dobro bez ohľadu na výsledok našich skutkov. Stoici sú ľahostajní ku konečnému úspechu alebo neúspechu svojej práce. Posudzujú čnostné správanie jednotlivca len na základe správnosti jeho činov bez ohľadu na ich výsledok alebo ich dopad. Človek je buď čnostný alebo nerestný, medzi

¹ Vychádzam z textu *Čnosti* prof. ThDr. Dr. Eubomír Stančeka, Phd., CM.

² Tento názov prebrala aj angličtina, kde sa čnosť označuje ako „virtue“.

³ Adam Smith, *Teorie mravných citů*, str. 286-287.

⁴ Spravodlivosť v tomto význame znamená dokonalé a patričné správanie sa a jednanie (Adam Smith, *Teorie mravných citů*, str. 288).

⁵ Napríklad skromnosť definuje ako stred medzi lakomstvom a rozmarnosťou, ušľachtilosť medzi povýšenosťou a malomyselnosťou (Adam Smith, *Teorie mravných citů*, str. 289).

čnosťou a nerest'ou neexistuje stredná cesta. Podľa stoikov uskutočňovanie čností vyžaduje odstránenie náruživostí a povznesenie sa nad samého seba.

Hedonisti vyznávajú presný opak. Podľa hedonistu Epikura dobrota skutku je daná úžitkom, ktorý tento skutok prinesie. Čnosť spravodlivosti teda nie je pre neho nič viac než ohľaduplné a prezieravé správanie sa k blížnym. Napríklad, hedonisti nevnímajú kradnutie ako nesprávne samo osebe. Kradnutie je z ich pohľadu nesprávne, pretože môže mať za následok stratu duševnej pohody kvôli strachu z hroziaceho trestu. Podobné úvahy ich motivujú konať dobré skutky, pretože im to zaistí úctu a lásku ľudí z ich okolia. Čnosť podľa hedonistov spočíva primárne v prezieravosti.⁶

Starý zákon nepozná pojem označujúci čnosti ako celok. Ich definícia v Knihe múdrosti naznačuje spätosť s gréckou kultúrou: „*A keď niekto spravodlivosť miluje: Ona spôsobuje čnosti, lebo ona vyučuje miernosti a opatrnosti, spravodlivosti a pevnej odvahe, od ktorých nič užitočnejšieho nielo v ľudskom živote.*“⁷ Židia vnímali bohatstvo a dobrý život ako odmenu za čnostné správanie. Kresťanský pohľad na čnosti bol formovaný hlavne sv. Augustínom a sv. Tomášom Akvinským. Sv. Augustín vníma čnosť ako dobré používanie slobodného rozhodovania. Čnosti sú podľa neho najväčšie dobrá, ktoré nikto nemôže zle užívať. Sv. Tomáš Akvinský vychádza z Augustínovej definície a tá jeho znie: „*Virtus est bona qualitas mentis, qua recte vivitur, qua nullus male utitur.*“ - Čnosť je dobrá vlastnosť duše, ktorá sa správne žije a ktorá sa zle nepoužíva. Čnosť vníma ako vnútorný princíp dobrého jednania.

Keby sme chceli zhrnúť spomínané definície a vnímania pojmu čnosť vynechajúc hedonistov, tak by sa dalo povedať, že univerzálne môžeme čnosť chápať ako trvalú vlastnosť alebo zvyk človeka konať dobre. Za základné alebo kardinálne čnosti sa považujú rozvážnosť, spravodlivosť, mravná sila (statočnosť, udatnosť) a miernosť. Rozvážnosť sa inak volá aj čnosť praktického rozumu. Čnosť spravodlivosti robí človeka schopným rešpektovať práva druhých. Mravná sila by sa dala označiť aj ako čnosť vytrvalosti v konaní toho, čo je správne bez ohľadu na ťažkosti, do ktorých sa dostanem. A nakoniec čnosť miernosti znamená vedieť ovládať sám seba a svoje túžby a vedie človeka ku skutočnej slobode. Okrem týchto čností existujú aj menej známe alebo na prvý pohľad nie celkom zrejmé čnosti. Príkladom je čnosť podnikavosti, podnikania alebo tvorivosti, ktorá vyplýva z užívania a rozvíjania rozumu a intelektu s cieľom zveľad'ovať nielen seba ale aj svoje okolie.⁸

Negatívne dôsledky nečnosti

Ako som už v úvode naznačila, myslím si, že trh nemôže existovať bez čností. Aby som dokázala toto tvrdenie, predstavme si trh, na ktorom sa všetci riadia jedine zákonnými obmedzeniami. Účastníci na trhu nie sú čnostní a nepýtajú sa, či je nejaký skutok správny alebo nesprávny. Pri posudzovaní skutkov riešia len otázku, či je daný skutok legálny alebo nelegálny.⁹ Jediným cieľom jednotlivcov i celej spoločnosti je maximalizácia úžitku a zisku. Takáto spoločnosť hodnotí svoje skutky len hedonisticky tzn. na základe výsledku, ktorý im ich správanie prinesie. Neexistuje v nej dôvera medzi ľuďmi, pretože kedykoľvek môže ktokoľvek zmeniť názor, pokiaľ to preňho znamená zvýšenie úžitku a je to v rámci zákona. Zmluvy medzi subjektmi musia byť dlhé, vyčerpávajúce a zložité. Zákony je potrebné kontinuálne posilňovať a dbať na ich jednoznačnú interpretáciu. Firmy aj jednotlivci v takejto

⁶ Adam Smith, *Theory of Moral Sentiments*, str. 312-313. A. Smith odmieta učenie hedonistov, sám sa považuje za stoika.

⁷ *Kniha múdrosti* 8,7.

⁸ M. Novak, *Filosofie svobody*.

⁹ Brian Griffiths vo svojej eseji *The business corporation as a moral community* rozdeľuje firmy na nemorálne, amorálne a morálne. Predstavu nečnostnej spoločnosti som si požičala z jeho popisu amorálnej firmy.

spoločnosti majú vysoké transakčné náklady spojené s právnymi a súdnymi službami. V prípade výhodnejšej príležitosti nemá nik problém porušiť zmluvu a zaplatiť prípadnú pokutu, ak to vedie k zvýšeniu zisku. Vymožitelnosť práva je veľmi nízka, pretože právnici a sudcovia sú korumpovateľní. V takejto spoločnosti vládne egoizmus, ktorý neposkytuje miesto pre tvorivosť a slobodné podnikanie.

Predstava nečnostnej spoločnosti nie je lákavá ale podobne viac či menej pokrivený pohľad na miesto čností v spoločnosti prevláda aj v súčasnosti. Existujú dva typy názorov. V prvom prípade akceptujeme nečnostné správanie, pretože jeho dôsledky vnímame aj ako pozitívne. V druhom prípade priamo považujeme nečnostné správanie za zdroj bohatstva jednotlivcov aj celej spoločnosti. V nasledujúcej časti uvádzam príklady týchto názorov a krátke zamyslenie, prečo sú scestné a mali by byť odmietnuté.

Frédéric Bastiat vo svojej knižke *What is seen and what is unseen* prichádza so slávnym príkladom rozbitého okna. Vysvetľuje na ňom, že prevažná väčšina ekonómov sa zameriava len na viditeľné a krátkodobé, zväčša pozitívne dôsledky činov a ignoruje dôsledky neviditeľné, dlhodobé a prevažne negatívne. Čo sa vlastne v jeho príbehu stalo? Nečnostné chlapčisko rozbilo okno. Susedia utešujú poškodeného ponúkajúc optimistický pohľad na celú situáciu. Vďaka rozbitému sklu sklár zarobí a toto rozbité sklo bude mať tiež svoj podiel na fungovaní trhu. Tiež súcitia s postavením sklárov v prípade, že by nikdy nebolo rozbité žiadne okno. Bastiat stotožňuje názor susedov s krátkodobým a v tomto prípade na pohľad pozitívnym dôsledkom činu. Za dôležitejší však považuje dlhodobý pohľad a dopad na spoločnosť. Prvé negatívum podľa Bastiata je, že poškodený občan prichádza o peniaze za nové okno, ktoré by inak minul na opravu topánok. Takto sa bude musieť uspokojiť s obnosenými topánkami. Ďalším poškodeným sa stáva obuvník, ktorý prišiel o zákazku. Keď si to celé spočítame, tak v skutočnosti sa blahobyť celej spoločnosti znížil a to práve o jedno okno. Zároveň došlo k zmene preferencií vlastníka rozbitého okna, ktorý si namiesto opravených topánok kúpil nové okno. Tento aspekt však už nie je taký zřejmý a viditeľný. Jediné, čo je viditeľné a môže nás pomýliť tak ako susedov, je to, že sklár sa raduje z novej zákazky. Pre ešte lepšie pochopenie si predstavme, že začneme ničiť všetko okolo nás s cieľom vynútiť utrácanie za nové náhradné veci. Predpokladám, že nik by sa s tým nestotožnil a zároveň by nepovažoval takéto niečo za správne. A určite by nikoho ani nenapadlo, že to povedie k zvýšeniu bohatstva spoločnosti. To znamená, že nečnostné správanie môže navonok viesť k pozitívnym dôsledkom, ale netreba zabúdať aj na prvý pohľad neviditeľné, zväčša dlhodobé vplyvy. Podobne ako rozbité okno by sa dalo vnímať nedávne šrotovné, rôzne dotácie, ktoré potláčajú podnikavosť a znevýhodňujú konkurenciu alebo korupcia nielen v štátnej správe, súdnictve ale vo všetkých zákutiach spoločnosti.

Druhý razantnejší názor, ktorý považuje nečnostné správanie priamo za zdroj bohatstva, sa verejne prvý krát objavil v Mandevillovej Bájke o včelách. Ten v nej tvrdí, že súkromné neresti vedú k verejnému blahu. Tvrdí, že bez súkromných nerestí by žiadna spoločnosť nemohla prosperovať: „*I ta nejhorší z celého zástupu pomáhá ekonomickému vzestupu.*“¹⁰ Mandeville popisuje nerestnú spoločnosť včiel, ktorá výborne prosperuje. Včielkam však vadí skazená spoločnosť, sťažujú sa svojmu bohu a žiadajú poctivú a spravodlivú spoločnosť. Boh vyslyší ich prosby a všetky včielky sa menia na čnostné tvory. To má v Mandevillovom príbehu za následok úpadok spoločnosti. O prácu prichádzajú vojaci, sudcovia a právnici. Kováči tiež nemajú čo robiť, keďže nik už nepotrebuje mreže na okná kvôli zlodejom. Prepych, luxus, obžerstvo sa vytratilo, na čo doplácajú poľnohospodári a krajčíri. Takto by sa dalo pokračovať ďalej. Mandeville odkazuje, že bohatstvo spoločnosti je založené na neresti a morálka s prosperitou sa navzájom vylučujú. Oslavuje nečnostné správanie a tvrdí, že to je

¹⁰ B. Mandeville, *Bájka o včelách aneb Soukromé neřesti, veřejné blaho.*

cesta k blahobytu celej spoločnosti. Mandevillova argumentácia však zlyháva pod zorným uhlom Frédérica Bastiata, ktorý zdôrazňuje predovšetkým dlhodobé dôsledky činov. Dlhodobé nerestné správanie pripraví spoločnosť alebo jednotlivca o potenciálnych partnerov. Modelovaním rozhodnutí pomocou teórie hier je možné ukázať, že takéto správanie má zmysel v prípade jednorazovej hry. Ak však predpokladáme opakujúcu sa hru, nerestné správanie má za následok vyššie transakčné náklady a stratu kooperácie a dôvery medzi jednotlivými hráčmi. Nečnosťné správanie tiež núti zmeniť preferencie (sklár versus obuvník) spoločnosti a jednotlivcov. Finančné prostriedky a ľudský kapitál sú presmerované v snahe minimalizovať nečnosťné správanie, predchádzať mu a tiež na zahľadanie negatívnych dôsledkov takéhoto správania sa. Namiesto toho, aby majorita ľudí pracovala vo výrobnjej sfére, ktorá produkuje pridanú hodnotu, vytvárame nadbytočný dopyt po profesiách ako policajt, sudca alebo prokurátor. Transformáciou jednotlivcov na čnosťných ľudí ako sa to stalo včielkam, spoločnosť získa, pretože sa peniaze presunú do výroby, inovácií, podnikania, ktoré sú zdrojom bohatstva spoločnosti.

Prínos čnosťného správania

Prínos čnosťného správania bol do značnej miery rozpísaný v predchádzajúcej časti. Existuje však ešte minimálne jedna nespomenutá výhoda. Tou je dôvera, ktorá panuje v čnosťnej spoločnosti. Na trh, ktorý tvoria čnosťní ľudia, je možné vstupovať bez toho, aby bolo potrebné nejaké hlbšie poznanie týchto účastníkov. Je možné spoľahnúť sa na to, že uzavreté dohody nebudú porušené a druhá strana sa v každom prípade zachová korektne a spravodlivo. Z dôvery na trhu plynie aj pridaná hodnota spočívajúca v odosobnenosti. J. M. Buchanan zdôrazňuje, že trh najlepšie funguje vtedy, keď sa jeho účastníci nepoznajú: „Odosobnenosť trhu umožňuje zvýšenie ekonomickej hodnoty pro všetky zúčastnené.“¹¹ Odosobnenosť účastníkov na trhu nenavádza k uprednostňovaniu niektorých subjektov a umožňuje tak výber v zmysle neviditeľnej ruky trhu. Dostali sme sa teda k tomu, že čnosťná spoločnosť je výborným základom pre fungovanie voľného trhu.

Mnohí by mohli namietat', že napriek spomínaným prínosom, čnosťné správanie má tiež negatívne dôsledky. Námitka môže vychádzať z toho, že mnohí si spájajú čnosťného človeka s altruistom. Predpokladajú, že podmienkou čnosťného správania sa je zohľadňovanie záujmov partnerov nachádzajúcich sa na druhej strane trhovej výmeny. Na základe tohto predpokladu správne konštatujú, že takéto starostlivosť môže viesť k rastúcim nákladom resp. klesajúcim ziskom. Potom rozdiel medzi čnosťným a nečnosťným správaním nemusí byť až taký priepastný. James M. Buchanan však upozorňuje¹², že takéto námietky sú chybné. Tvrdí, že tak ako byť čnosťný nemá byť automaticky spájané s byť altruistický, ani odosobnenosť nemusí nevyhnutne znamenať nečnosťnosť. Absencia altruizmu voči obchodnému partnerovi ešte stále umožňuje pokladať ho za rovnocenného človeka a správať sa k nemu spravodlivo.

Záver

V mojej eseji som analyzovala nutnú podmienku čností pre fungovanie trhu. Je bežné akceptovať nečnosťné správanie pretože vedie aj k pozitívnym krátkodobým dôsledkom alebo priamo preto, že cez neresti sa zvyšuje dopyt a tým aj bohatstvo celej spoločnosti. Oba tieto pohľady sú mylné a zavádzajúce. V prvom aj druhom prípade sa treba zamyslieť nad dlhodobými dôsledkami a dopadmi. Z tohto zorného uhla je možné skonštatovať, že čnosťné správanie je pre fungovanie trhu nutnou podmienkou a zvyšuje blaho celej spoločnosti nielen

¹¹ James M. Buchanan, *Za hranicami práva – Institucionalizovaná etika liberálneho rádu*, str. 34.

¹² James M. Buchanan, *Za hranicami práva – Institucionalizovaná etika liberálneho rádu*, str. 34.

samo osebe, ale zahŕňa v sebe aj postranné efekty, ktoré tento výsledok môžu ešte znásobiť. Čím väčší podiel budú mať čnostní ľudia na trhu, tým väčšie bude spoločenské blaho a prosperita.

Literatúra

- [1] Frédéric Bastiat, *Co je vidět a co není vidět*, Liberální institut, Praha, 1998.
- [2] James M. Buchanan, *Za hranicemi práva – Institucionalizovaná etika liberálního řádu*, esej vyšla v knize *Na obranu slobodného trhu*, Konzervatívny inštitút M. R. Štefánika Bratislava, Liberální Institut Praha, 2007.
- [3] Peter Gonda, pracovné poznámky k 1. semináru, Akadémia klasickej ekonómie, január 2010.
- [4] Griffiths Brian, *The business corporation as a moral community*, esej vyšla ako súčasť knihy *Capitalism, Morality and Markets*, The Institute of Economic Affairs, Great Britain, 2001.
- [5] Bernard Mandeville, *Bájka o včelách aneb Soukromé neřesti, veřejné blaho*, text je dostupný na <http://pedagogie.ac-toulouse.fr/philosophie/textes/mandevillethefableofthebees.htm>
- [6] Michael Novak, *Filosofie svobody*, Vyšehrad, Praha, 1998.
- [7] Tomáš Sedláček, *Ekonomie dobra a zla*, 65. pole, Praha, 2009.
- [8] Adam Smith, *Teorie mravních citů*, Liberální Institut, Praha, 2005.
- [9] Lubomír Stanček, *Čnosti*, text je dostupný na http://vincentini.sk/templates/stancek/01_cnosti/Cnosti_01.pdf.